

I Příslib

Dnešní lidé mají často pocit, že jejich život je jedinou řadou lécek. Tuší, že nemožou překonat potíže svého každodenního světa, a mají často pravdu. To, co si obyčejní lidé bezprostředně uvědomují a oč usilují, je omezeno sítírou jejich soukromého života. Jejich představy a schopnosti jsou určovány uzavřenou scénou zaměstnání, rodiny či nejbližšího okolí a v jiných životních prostředích vystupují pouze trpně a jako pozorovatelé. A čím více jsou si vědomi, jakkoli mlhavě, citů a hrozeb, které se vymykají jejich bezprostřední zkušenosti, tím více se cítí jako polapeni v pasti.

Příčinou tohoto pocitu jsou zřejmě objektivní změny v samé struktuře společnosti na celých kontinentech. Fakta současných dějin jsou také fakty o úspěších a nezdarech jednotlivých mužů a žen. Když ve společnosti probíhá industrializace, rolník se mění v dělníka, feudální pán je likvidován, nebo se stává podnikatelem. Vzestup nebo úpadek tříd znamená pro člověka stálou práci, nebo nezaměstnanost. Podle toho, zda úrokává míra stoupá či klesá, člověk dostává novou odvalu, nebo přichází na mizinu. Když vypukne válka, pojišťovací agent odpaluje rakety, prodavač obsluhuje radar, žena žije v osamění a dítě vyrůstá bez otce. Život jednotlivce ani dějiny společnosti nelze pochopit, nepochopíme-li obojí současně.

Lidé však obvykle nechápu své starosti v termínech historických změn a institucionálních rozporů. Blahobyt nepřipisují zpravidla vzestupu či úpadku společnosti, v níž žijí. Obyčejní lidé jsou si zřídka kdy vědomi složitého vztahu mezi způsobem svého života a dějinným procesem, neznají většinou význam tohoto vztahu pro lidi svého druhu a pro proces vytváření dějin, na němž by se mohli podílet. Nemají intelektuální kvality nutné

Ch. W. MILLS

Socio logická imaginace

Praha, Mladá Fronta 1968.

k tomu, aby pochopili vzájemné působení člověka a společnosti, biografie a historie, sebe sama a ostatního světa. Nejsou s to překonat své osobní potíže tím, že by získali kontrolu nad strukturálními změnami, jež jsou příčinou těchto potíží.

To není ovšem nic udivujícího. Bylo snad kdy v dějinách tolik lidí vystaveno tak totálně a náhle podobným otřesným změnám? To, že Američané nepoznali takové katastrofické změny jako lidé jiných společností, je důsledkem historických skutečností, které se dnes rychle stávají „pouhou minulostí“. Všichni lidé jsou dnes ovlivňováni světovými dějinami. Během jediné generace se šestina lidstva zbavila feudalismu a zaostalosti, stala se moderní, pokročilou a hroživou. Kolonie získaly politickou nezávislost a byly nastoleny nové, méně zjevné formy imperialismu. Probíhají revoluce, lidé pociťují neodbytný tlak nových druhů autority. Totalitární společnosti prožívají vzestup a jsou smeteny — nebo báječně prosperují. Po dvou stoletích vzestupu kapitalismu se ukázalo, že je jenom jednou z možných cest, jak přeměnit společnost v průmyslový aparát. Po dvou stoletích nadějí je i formální demokracie omezena na zcela malou část lidstva. Ve všech rozvojových zemích se mění staré způsoby života a mlhavá očekávání se stávají naléhavými požadavky. Ve vysoce rozvinuté části světa se prostředky moci a násilí stávají totálními svým rozsahem a byrokratickými svou formou. Lidstvo samo se dostalo do našeho zorného pole, a přece obě obrovské velmoci s protikladným postavením vyvíjejí soustředěné a maximální úsilí k přípravě na třetí světovou válku.

Průběh dějin je dnes mnohem rychlejší než schopnost lidí orientovat se v souladu s uznávanými hodnotami. O jaké hodnoty tu jde? I když lidé nepropadají panice, často pociťují, že staré způsoby cítění a uvažování se zhroutily a že nové zásady jsou dvojnásobně a neposkytují dostatečnou morální oporu. Je něco udivujícího na tom, že obyčejní lidé nejsou s to držet krok s většími světy, s nimiž jsou tak náhle konfrontováni? Že nejsou s to pochopit význam epochy pro svůj vlastní život? Že se, aby ubránili sebe sama, stávají morálně necitelnými a stahují se zcela do soukromí? Je udivující, že jsou ovládnuti pocitem, že se octli v pasti?

To, co potřebují, nejsou pouze informace — ve „věku faktů“ ovládají často informace zcela jejich pozornost a přesahují jejich schopnost je strávit. To, co potřebují, nejsou jenom rozumové schopnosti, ačkoliv úsilí nabytých jejich vyčerpává mnohdy jejich omezenou morální energii.

Co potřebují a co také považují za potřebné, je duševní schop-

nost, která by jim pomohla využít správně informací a rozvinout jejich rozum tak, aby získali jasný celkový obraz o tom, co se děje ve světě a k čemu může dojít v nich samých. Troufám si tvrdit, že novináři a vzdělanci, umělci a publicisté, vědci a vydavatelé spatřují tuto schopnost v tom, co by bylo možno nazvat sociologickou imaginací.

I Sociologická imaginace umožňuje pochopit širší historickou scénu v jejím významu pro vnitřní život a pro vnější životní dráhu různých jednotlivců. Nabízí jim možnost pochopit, proč získávají ve změní svých každodenních zkušenostech mnohdy falešné vědomí o svém společenském postavení. V této změti je nutno odkrývat strukturu moderní společnosti, v níž se formuje psychologie mužů a žen. Tak se osobní nejistota jednotlivců soustředí na zcela určité obtíže a lhostejnost veřejnosti se přemění v účast na společenských záležitostech.

Prvním plodem této imaginace — a současně první lekcí sociologie, která ji ztělesňuje — je myšlenka, že jednotlivec může pochopit své vlastní zkušenosti a ovlivňovat svůj osud pouze tehdy, zjistí-li své místo v tomto období, že může poznat své životní možnosti, jen když si uvědomí možnosti všech individuí ve stejných okolnostech. Je to v mnoha směrech hrozné i skvělé poučení. Neznáme meze lidských schopností vyvinout maximální úsilí nebo vystavit se vědomě ponižení, oddat se utrpení nebo radosti, opájet se uspokojením z brutality nebo sladkostí z moudrosti. Poznali jsme však, že v naší době jsou meze „lidské přirozenosti“ děsivě široké. Poznali jsme, že každý člověk žije z generace na generaci v určité společnosti, že jeho život probíhá v určitém historickém období. Prostým faktem svého života přispívá, jakkoli nepatrně, k vytváření této společnosti a k průběhu jejích dějin, přičemž je sám formován společností a jejím historickým působením.

Sociologická imaginace nám pomáhá pochopit historii a biografii a jejich vzájemný vztah ve společnosti. To je její úkol a příslib. Akceptování tohoto úkolu a příslibu je rysem klasického, ho sociálního analytika. Je to příznačné pro bombastického, rozvláčeného a vyčerpávajícího Herberta Spencera, elegantního, kritického a přímého E. A. Rosse, pro Augusta Comta a Emila Durkheima, pro složitého a jemného Karla Mannheimu. Je to charakteristický rys všeho, co je intelektuálně skvělého v Karlu Marxovi, je klíčem k brilantnímu a ironickému pohledu Thorsteina Veblena, k Schumpeterově mnohostranné konstrukci

reality. Je základem psychologické síly W. E. H. Leckyho, stejně jako hloubky a jasnosti Maxe Webera. Je vlastním nejlepším soudobým dílem zabývajícím se člověkem a společností.

Sociální bádání, které se neustále nevrací k otázkám biografie, historie a jejich protínání ve společnosti, nespĺnilo svůj intelektuální úkol. Necht zkoumali klasikové sociální analýzy jakékoli specifické problémy, jakkoli omezené nebo rozsáhlé úseky společenské reality, ti z nich, kdo si tvořivě uvědomovali poslání svého díla, si vždy kladli tři skupiny otázek:

1/ Jaká je struktura dané konkrétní společnosti jako celku? Jaké jsou její základní složky a jaký je jejich vzájemný vztah? Jak se liší od jiných forem společenského zřízení? Jaký význam pro její trvání a změnu mají její jednotlivé dílčí rysy?

2/ Jaké místo zaujímá tato společnost v dějinách lidstva? Jaký mechanismus v ní vyvolává změny? Jaké je její místo a význam ve vývoji lidstva jako celku? Jak ovlivňuje určitý dílčí rys, který zkoumáme, dané historické období, a jak je jím sám ovlivňován? Jaké jsou základní znaky tohoto období? Jak se liší od jiných období? Jakým způsobem přispívá k vytváření dějin?

3/ Jaký druh mužů a žen převládá v této společnosti a v tomto období? Jaký druh mužů a žen převládá v budoucnosti? Jakým způsobem jsou vybírání a formování, osvobozování a potlačování, kultivování a otupování? Jaké typy „lidské přirozenosti“ se projevují v chování a charakterech, které pozorujeme v této společnosti v daném období? Jaký význam má tato „lidskou přirozenost“ má každý rys zkoumané společnosti?

Takové otázky si kladli nejlepší sociální analytici, ať byla předmětem jejich zájmu světová velmoc nebo malý literární kroužek, rodina, vězení či náboženské vyznání. Tyto otázky jsou intelektuální osou klasičtých studií o člověku ve společnosti, jsou to otázky, jež si nevyhnutelně klade každá mysl vyzbrojená sociologickou imaginací. Tato imaginace znamená schopnost přecházet od jednoho pohledu ke druhému — od politického k psychologickému, od zkoumání rodiny ke komparativnímu hodnocení státních rozpočtů, od zkoumání rodiny ke komparativnímu sméru k rozboru vojenského systému, od úvah o náboženského směru k rozboru vojenského systému, od úvah o náboženského myslu ke studiu o soudobé poezii. Je to schopnost přecházet od nejneobornějších a nejvzdálenějších transformací k nejmimnějšímu řysům člověka — a chápat souvislosti mezi nimi. K jejímu uplatnění podněcuje snaha poznat společenský a historický význam individua ve společnosti, v níž existuje se svými specifickými kvalitami.

To je ve stručnosti důvod pro naději, že s pomocí sociologické imaginace lidé pochopí, co se děje ve světě, porozumí tomu, co se odehrává v nich samých jako miniaturních společenských průsečítech biografie a historie. Pociť soudobého člověka, který si sebe sama uvědomuje přinejmenším jako outsidera, ne-li jako trvalého cizince, je většinou založen na znitěření zkušenosti sociální relativity a přetvářejší síly dějin. Sociologická imaginace je nejpłodnější formou tohoto sebeuvědomění. S její pomocí se lidé, jejichž duševní schopnosti dosud obsáhly jen pár omezených okruhů činnosti, cítí mnohdy jakoby náhle probuzeni v domě, který se jim dosud jen zdál být důvěrně známý. Začínají pocíťovat — ať již právem či neprávem — že nyní mohou získat správný obraz, hodnotit věci v souvislostech a všeobecně se orientovat. Rozhodnutí, jež dříve považovali za rozumná, se jim nyní jeví jako plod nepochopitelně omezené mysli. Jejich schopnost divit se a žasnout je opět oživena. Získávají nový způsob myšlení, přehodnocují hodnoty — prostě vlastním uvažováním a cítěním dospívají k pochopení kulturního významu sociálních věd.

2

Snad nejpłodnější nástrojem, s nímž pracuje sociologická imaginace, je rozlišování mezi „osobními obtížemi prostředí“ a „závažnými otázkami sociální struktury“. Toto rozlišování je základním nástrojem sociologické imaginace a rysem všech klasičtých děl sociálních věd.

Obtíž, nesnáze a starosti jednotlivce souvisí s jeho povahou a jeho bezprostředními vztahy k ostatním lidem. Spočívají v něm a v omezených sférách sociálního života, s nimiž přichází přímo a osobně do styku. Zjištění a řešení těchto potíží spočívá tedy přísně vzato v jednotlivci jako biografické entitě a ve sféře jeho bezprostředního okolí — sociálního prostředí, které je přístupné jeho osobní zkušenosti a do jisté míry jeho vědomé činnosti. Obtížce jsou osobní záležitost. Jednotlivci se zdá, že hodnoty, na nichž si zakládá, jsou ohroženy.

Závažné otázky sociální struktury vyplývají z okolností, jež přesahují omezené prostředí jednotlivce a hranice jeho vnitřního života. Souvisí s uspořádáním mnoha takových prostředí v instituce určité historické společnosti jako celku, se způsoby, jimiž se různá prostředí vzájemně překrývají a prolínají, a vytvářejí tak rozsáhlejší strukturu společensko-historického života. Společenský problém je obecná záležitost: veřejnost cítí, že některá uznávaná hodnota je ohrožena. Mnohdy je sporné, o jakou hodnotu vlastně jde a co ji ohrožuje. Takové úvahy nemají

smysl, protože v povaze závažné společenské otázky je právě — na rozdíl od potíže, byť rozšířená — že ji nelze definovat v pojmech bezprostředního a každodenního prostředí obyčejného člověka. Takové závažné otázky často vedou ke krizi institucionální soustavy a vyvolávají to, co marxisté nazývají „rozpor“ a „antagonismus“.

Uvažujeme v daných pojmech o nezaměstnanosti. Je-li ve městě se 100 000 obyvateli jeden člověk bez zaměstnání, je to jeho osobní nesnáze; chceme-li ji odstranit, musíme vzít v úvahu jeho postavení, schopnosti a bezprostřední možnosti. Je-li však v zemi s 50 milióny obyvatel 15 miliónů nezaměstnaných, je to veřejný problém a nelze ho vyřešit v rámci možnosti nabízejících se jednotlivcům. Sama struktura individuálních možností se zhroutila. Správné zjištění problému a možné formy řešení vyžadují, abychom vzali v úvahu ekonomické a politické instituce společnosti, nikoli pouze osobní situaci a postavení jednotlivců.

Uvažujeme například o válce. Za války může být osobním problémem jednotlivce, jak ji přežít, nebo v ní čestně padnout, jak na ní vydělat peníze, vysplhat se do bezpečného postavení ve vojenském aparátu, nebo jak přispět k jejímu ukončení. Jde zkrátka o to, najít v souladu se sdílenými hodnotami určitou soustavu prostředí a v jejím rámci válku přežít, nebo dát své smrti nějaký smysl. Avšak strukturální problémy války souvisí s jejími příčinami, s tím, jaké typy lidí vyzdvihuje do čela, s jejím působením na ekonomické, politické, rodinné a náboženské instituce, s neorganizovanou neodpovědností světa národních států.

Uvažujeme o manželství. Muž a žena mohou prožívat během manželství osobní potíže. Když však počet rozvodů během prvních čtyř let manželství dosáhne 250 z 1000 případů, je to příznak strukturálního problému, který vyplývá z instituce manželství, rodiny i z ostatních institucí, jež s nimi souvisí.

Uvažujeme v těchto pojmech o velkoměstě — o strašném, nádherném, ošklivém a velkolepém rozbujení města. Pro mnohé lidi z horních vrstev je osobním řešením „problému velkoměsta“ mít v centru byt se soukromou garáží a čtyřicet mil odtud vilu od Henryho Hilla se zahradou od Garretta Eckbo na sto akrech vlastní půdy. V těchto dvou kontrolovaných prostředích — s nepočetným personálem v obou z nich a s virtuálním spojením mezi nimi — by většina lidí vyřešila některé nesnáze osobního prostředí vzniklé existencí velkoměsta. To všechno však, jakkoli je to skvělé, nevyšší obecný problém, jež před nás staví strukturální fakt existence velkoměsta. Co je třeba učinit s touto nádhernou

13 nou zrůdou? Rozptýlit ji do oddělených jednotek spojujících bydlení a zaměstnání? Zrenovovat ji, tak jak stojí? Anebo ji evakuovat, vyhodit do vzduchu a postavit podle plánu nová města na nových místech? Podle jakých plánů? Kdo o nich rozhodne a kdo je uskuteční? To jsou strukturální otázky, a abychom jim mohli čelit, musíme vzít v úvahu politické a ekonomické problémy, jež se týkají nesčetných prostředí.

Dokud je hospodářství organizováno tak, že dochází ke krizím, je problém nezaměstnanosti pro jednotlivce neřešitelný. Dokud jsou v nerovnoměrně industrializovaném světě národních států války přirozeným jevem, nebude obyčejný člověk v rámci svého omezeného životního prostředí s to — ani s pomocí psychiatra, ani bez ní — vyřešit nesnáze, jež tento systém, resp. nedostatek systému vyvolává. Dokud rodina jako instituce činí z žen milované otrokyně a z mužů jejich živitele a současně bezmocné kojence, vymyká se problém spokojeného manželství čistě soukromému řešení. Dokud jsou přebujelá velkoměsta a přebujelý automobilismus příznačnými rysy přebujelé společnosti, problémů života ve velkoměstech nemožno být vyřešeny osobním důvtipem a soukromým bohatstvím.

Jak jsem se již zmínil, to, co prožíváme v různých specifických prostředích, je mnohdy důsledkem strukturálních změn. Chceme-li proto porozumět změnám v mnoha osobních životních prostředích, musíme se dostat nad ně. Množství a rozmanitost strukturálních změn vzrůstá v souvislosti s tím, že instituce, v jejichž rámci žijeme, jsou stále všeobsáhlejší a čím dál složitější navzájem spjaté. Respektovat pojem sociální struktury a citlivě jej používat znamená umět odhalovat vztahy mezi velkým množstvím individuálních životních prostředí. Taková schopnost je právě sociologická imaginace.

Jaké jsou nejzávažnější otázky společenské struktury a hlavní starosti jednotlivců v naší době? Chceme-li je formulovat, musíme si položit otázku, které uznávané hodnoty jsou ohroženy a které hodnoty jsou uznávány a podporovány charakteristickými tendencemi současnosti. V obou případech se musíme tázat, které nápadné strukturální rozpory s tím souvisí.

Když lidé sdílejí určitou soustavu hodnot a nepocítují jejich ohrožení, mají pocit *spokojenosti*. Jsou-li hodnoty, které sdílejí, ohroženy, prožívají *krizi* — buď jako osobní potíže, nebo jako závažný celospolečenský problém. Týká-li se ohrožení konečně všech uznávaných hodnot, lidé jsou ovládnuti panickým strachem.

Předpokládejme však, že lidé ani nesdílejí žádně hodnoty, ani nepocítují žádně ohrožení. Pak pocítují *lhostejnost*, která zahrnuje-li všechny hodnoty — přerůstá v apatii. Předpokládejme konečně, že lidé neuznávají žádně hodnoty, přesto však jsou si vědomi hrozby. Pak pocítují *stísňenost*, úzkost, jež při určité intenzitě přechází v tíživou, nedefinovatelnou chorobnou sklíčenost.

Naše doba je dobou stísňenosti a lhostejnosti, jež však dosud nejsou tak formulovány, aby to umožnilo uplatnění rozumu a sensibility. Namísto potíží vyjadřovaných v pojmech hodnot a hrozeb je zde často plíživá tíseň, místo formulovaných závažných otázek pak nejasný pocit, že všechno je nějak v nepořádku. Ani ohrožené hodnoty, ani hrozba sama nejsou definovány, a tudíž ani dovedeny k řešení. Navíc ani nejsou formulovány jako problémy sociálních věd.

Ve třicátých letech nikdo nepochyboval — s výjimkou jistých dezorientovaných obchodních kruhů — že existuje hospodářská krize, která přináší lidem mnoho osobních nesnází. V diskusích o „krizi kapitalismu“ se pojmovým vyjádřením tohoto problému staly Marxovy formule a čtené sporné interpretace jeho díla a mnozí lidé začali chápat své osobní nesnaze právě v těchto pojmech. Ohrožené hodnoty byly zjevně a všichni je uznávali; strukturální rozpory, které je ohrožovaly, se zdály rovněž jasné. Obě bylo všeobecně a hluboce prožíváno. Byla to politická doba.

Hodnoty ohrožené po druhé světové válce však nejsou mnohdy ani všeobecně uznávány, ani nejsou považovány za ohrožené. Osobní nejistota lidí není jasně formulována; všeobecná chorobná sklíčenost a čtená rozhodnutí obrovského strukturálního významu se nestávají celospolečensky diskutovanou záležitostí. Pro ty, kdož akceptují tradiční uznávané hodnoty, jako jsou rozum a svoboda, představuje tíseň osobní nesnáz lidí a lhostejnost závažný společenský problém. A tento stav — stav tísně a lhostejnosti — je významným rysem naší doby.

To vše je tak nápadné, že to mnozí pozorovatelé interpretují jako změnu v charakteru problémů samých, které je nutno nově formulovat. Často se říká, že problémy našeho desítiletí, či dokonce krize naší epochy se přesunuly z vnější sféry ekonomiky do sféry individuálního života, přičemž se klade otázka, bude-li tu zanedlouho vůbec něco, co by bylo možno nazývat individuálním životem. V popředí zájmu není dětská práce, nýbrž obrázkové seriály, nikoli bída, nýbrž využívání volného času. Mnoho závažných otázek i osobních nesnází

15 jednotlivců je interpretováno v pojmech „psychiatrie“ — mnohdy v patetické snaze obejít velké krize a problémy moderní společnosti. Toto konstatování patrně vyplývá z provinciálního omezení pohledu jen na západní svět, či dokonce pouze na Spojené státy, přičemž jsou ignorovány dvě třetiny lidstva. Mnohdy se rovněž svévolně odděluje individuální život od velkých institucí, v jejichž rámci se odehrává a jež na něj někdy působí silněji než intimní zkušenosti dětství.

Problémy volného času například nelze ani formulovat, nevezmeme-li v úvahu problémy práce. Rodinné starosti s četbou comics nelze formulovat jako problém, nevezmeme-li v úvahu postavení moderní rodiny s jejím novým vztahem k novým institucím sociální struktury. Ani volný čas, ani jeho ohlupující využívání nelze pochopit jako problémy, neznáme-li, do jaké míry nyní stísňenost a lhostejnost vtiskují ráz sociálnímu a osobnímu klimatu soudobé americké společnosti. V tomto klimatu lze formulovat a řešit problémy „sukromého života“ jen v souvislosti s krizí ambice, která je součástí životní dráhy lidí pracujících v hospodářství založeném na velkých korporacích.

Psychoanalytikové právem neustále zdůrazňují, že lidé mají „sílicí pocit, že jsou hnáni temnými silami, jež se v nich skrývají a které nejsou s to definovat“. Avšak *není* pravda, jak tvrdí Ernest Jones, že „hlavním nepřitelem a nebezpečím pro člověka je jeho vlastní nezkratná přirozenost a temné síly skryté v jeho nitru“. Naopak — „hlavní nebezpečí pro člověka“ spočívá dnes v nezvládnutelných silách soudobé společnosti samé s jejími odcizujícími metodami výroby, s jejími zahalenými metodami politického ovládní a s její mezinárodní anarchií — prostě s pronikavými změnami „přirozenosti člověka“, podmínek a smyslu jeho života.

Pro sociologa je nejnáléhavějším politickým a intelektuálním úkolem — zde se oba úkoly shodují — objasnit prvky současné stísňenosti a lhostejnosti. Je to hlavní požadavek, jež na něj kladou ostatní duševní pracovníci — lékaři, umělci a intelektuálové vůbec. Věřím, že při plnění tohoto úkolu a těchto požadavků se sociální vědy stávají společným jmenovatelem naší kulturní epochy a sociologická imaginace nepotřebnější intelektuální kvalitou.

V každé intelektuální epoše směřuje určitý způsob uvažování k tomu, aby se stal společným jmenovatelem kulturního života. I dnes se sice objevují čtené módní intelektuální směry, které se

široce ujmají, aby byly za rok za dva vystřídaný jinými. Entuziasmus, s nímž jsou přijímány, se sice může stát kořením kulturního života, avšak zanechává jen malé nebo vůbec žádné duchovní stopy. To ovšem neplatí o takových způsobech myšlení, jako je „newtonovská fyzika“ nebo „darwinovská biologie“. Každý z těchto intelektuálních světů získal vliv, jenž daleko přesáhl jakoukoli speciální oblast myšlení a obraznosti. V jejich pojmech nebo v pojmech z nich odvozených formulovali své úvahy a myšlenky neznámí vědci stejně jako módní komentátoři. V moderní době byly hlavním společným jmenovatelem vážných úvah a populárních teorií v západních společnostech fyzikální a biologické vědy. „Laboratorní technika“ se stala obecně přijímanou procedurou bádání a zdrojem intelektuální jistoty. To je jeden z významů myšlenky o intelektuálním společném jmenovateli: lidé mohou v jeho pojmech definovat své pevně vyhraněné názory, jiné pojmy a jiné způsoby uvažování jsou spíše prostředkem úniku a zmatku.

Skutečnost, že převládá jeden společný jmenovatel, ovšem neznamená, že neexistují jiné styly uvažování nebo způsoby čtení. Obecnější intelektuální úsilí však má tendenci vplynout do jeho sféry, neboť zde je formulováno nejvýhraněnější a je považováno ne-li přímo za řešení, tedy alespoň za cestu k němu.

Sociologická imaginace se stává, jak věřím, hlavním společným jmenovatelem současného kulturního života a jeho významným rysem. Tuto intelektuální kvalitu lze nalézt hlavně v sociologii a psychologii, avšak daleko přesahuje jejich sféru. Jednotlivci a intelektuální pospolitost jako celek jí nabývají zvolna a často tápavě, neuvědomují si ji ani mnozí badatelé v sociálních vědách. Nevědí, zdá se, že sociologická imaginace a její uplatnění je jádrem toho nejlepšího, co by mohli vykonat, že nebudou-li ji rozvíjet a uplatňovat, nesplní intelektuální požadavky, jež na ně jsou kladeny a jež jsou uchovány v klasické tradici několika jejich disciplín.

V praktických a etických otázkách, v literární činnosti a politické analýze jsou však kvality sociologické imaginace pravidelně vyžadovány. Ve velké výrazové rozmanitosti se staly hlavním rysem intelektuálního úsilí a kulturního čtení. Čelní kritické prokazuje tuto vlastnost právě tak jako významní žurnalisté — jejich dílo je ve skutečnosti často posuzováno podle tohoto měřítka. Populární kategorie kritiky — intelektuální, průměrná a nevzdělaná — jsou dnes právě tak sociologické jako estetické. Spisovatelé (jejichž vážné dílo obsahuje nejrozšířenější poznatky o lidské realitě) mají často tuto imaginaci a jsou

si vědomi jejího významu. Prostřednictvím sociologické imaginace se hledá orientace v přítomnosti jako historické epoše. Tak jak se představuje o „lidské přirozenosti“ stává stále problematictější, vzrůstá potřeba věnovat soustředěnější, avšak tvořivější pozornost sociálním návykům a katastrofám, které odhalují (a také formují) povahu člověka v naší době — v době občanských nepokojů a ideologických konfliktů. Ačkoli snaha přihlížet k těmto jevům je diktována módou, sociologická imaginace není pouze módou. Je to duchovní kvalita, která dramaticky slibuje možnost pochopit naše problémy ve vztahu k větším problémům společenským. Není pouze jednou z mnoha duševních schopností, nýbrž je to právě ta kvalita, jejíž rozsáhlejší a dovednější užívání slibuje, že všechny tyto vlohy — a mezi nimi lidský rozum — schrají významnější roli v záležitostech lidstva.

Kulturní význam přírodních věd — hlavního dřívějšího společného jmenovatele — se stává pochybným. Jako intelektuální styl je mnozí lidé začínají považovat za něco, co není zcela dostatečné. Adekvátnost vědeckých stylů myšlení a čtení, imaginace a senzibility, byla ovšem od počátku předmětem náboženských pochybností a teologických polemik, jež naši vědecký předchůdci — praotcové a otcové — překonali. Dnešní pochybnosti jsou světského rázu, jsou humanistické — a mnohdy dost zmatené. Nejnovější úspěchy přírodních věd — jejichž technologickým vyvreholením je sestrojení vodíkové pumy a prostředků její dopravy kolem zeměkoule — nejsou považovány za řešení obecně známých problémů, jimiž žijí velká intelektuální společenství a kulturní vřejnost. Tyto úspěchy jsou právem považovány za výsledek vysoce specializovaného výzkumu a neprávem pocitovány jako něco překvapivě tajemného. Vvolaly více intelektuálních a morálních problémů, než jich vyřešily, a problémy, jež před nás postavily, jsou předešlým problémy společenské, nikoli přírodovědecké. Přemožení přírody a odstranění nouze pokládají lidé vysoce vyvinutých zemí za celkem vyřešený problém. A přesto se domnívají, že věda, hlavní nástroj tohoto přemožení, ztratila cíl a půdu pod nohama a že je nutné ji zreformovat.

Moderní obdiv pro vědu byl po dlouhou dobu prostě samozřejmý; nyní však vyvolávají technologický étos a inženýrská imaginace spojené s vědou spíše obavy a nejistotu než naději a víru v pokrok. Za to všechno nemůže ovšem sama věda, ale vzniká obava, že by tomu tak jednou mohlo být. Potřeba zreformovat přírodovědu vyjadřuje potřebu nového společného jmenovatele. Humanistický smysl a společenská role vědy, její

vojenské, politické a komerční aspekty jsou předmětem zmatečného přehodnocování. Vědecké objevy ve výrobě zbraní by mohly vést k „nutnosti“ nově politicky organizovat svět — avšak tuto „nutnost“ nemohou vyřešit přírodní vědy samy.

Mnohé, co dosud platilo za „vědu“, je nyní považováno za pochybnou filosofii. Mnohé, co bylo dosud vydáváno za „opravnou vědu“, se nyní jeví jako zdroj útržkovitých poznatků o skutečnosti, v níž žijí lidé. Je rozšířen dojem, že vědci se již dávno nesnaží zobrazit realitu jako celek nebo poskytnout pravdivý obraz osudu lidstva. Navíc mnozí nerozumějí „vědou“ ani tak tvůrčí étos a způsob orientace, jako spíše soustavu „vědeckých strojů“ obsluhovaných techniků a řízených ekonomů a vojáků, kteří ani neztělesňují, ani nechápu vědu jako étos a orientaci. Přitom filosofové, kteří mluví jménem vědy, ji často přeměňují v „scientismus“, ztotožňujíce její zkušenosti se zkušenostmi lidstva a prohlášujíce, že pouze jejími metodami lze vyřešit základní problémy života. Po tom všem začínají mnozí intelektuálové považovat „vědu“ za falešného a samozvaného mesiáče nebo přinejmenším za velmi dvojaký prvek moderní civilizace.

Podle C. P. Snowa existují však „dvě kultury“ — vědecká a humanistická. Trestí humanistické kultury vždy byla literatura — ať již drama, historické dílo, biografie, poezie nebo beletrie. Nyní se však často naznačuje, že vážná literatura se stala v mnoha směrech druhořadým uměním. Je-li tomu tak, je to nejen důsledek vzniku masového publika a masových sdělovacích prostředků a jejich vlivu na vážnou literární tvorbu, nýbrž také důsledek specifčnosti naší doby, k jejímuž pochopení je třeba zvláštní vnímavosti.

Který román, reportáž nebo jakékoli jiné umělecké dílo může soutěžit s historickou a politickou realitou naší doby? Která dramatická představa pekla se může vyrovnat válečné dvacátému století? Jaké moralizování může vyvážit morální nečitelnost lidí z období prvotní akumulace? Lidé chtějí poznat sociální a historickou skutečnost a často nepovažují soudobou literaturu za adekvátní prostředek k jejich poznání. Pídi se po faktech, snaží se zjistit jejich smysl, chtějí získat „obraz epochy“, v němž by mohli věřit a s jehož pomocí by mohli dospět k pochopení sebe sama. Chtějí také disponovat orientačními hodnotami, vhodnými způsoby citění, formami emocí, chtějí chápat motivy. A to vše v dnešní literatuře snadno nenaleznou. Nejde o to, zda v ní lze tyto kvality nalézt; jde o to, že lidé je tam často nenalézají.

19 Spisovatelé, kritikové a historikové dříve psávali črty ze svých cest po Anglii a po Americe. Pokoušeli se charakterizovat společnost jako celek, poznat její morálku. Kdyby dnes žili Tocqueville nebo Taine, byli by něčím jiným než sociology? V této souvislosti píše kritik londýnských „Times“:

„Taine vždy viděl člověka především jako společenskou bytost a společnost jako soubor skupin; dovedl přesně pozorovat, byl neúnavným průzkumníkem a měl schopnost... zvlášt cenou pro odhalování příbuznosti společenských jevů — dar vnímavosti. Byl příliš zaujat přítomností, aby byl dobrým historikem, byl příliš teoretikem, aby se pokusil stát se romanopiscem, spátroval v literatuře příliš dokument o kultuře doby nebo země, aby získal významné postavení jako kritik... Jeho dílo o anglické literatuře je spíše komentářem o morálce anglické společnosti a příležitostí k rozvinutí jeho pozitivismu. Taine je především společenským teoretikem.“¹

Skutečnost, že Taine zůstal spíše „literátem“ než „sociologem“, svědčí snad pro to, že v sociálních vědách devatenáctého století vládlo zanicené hledání „zákonů“ analogických zákonům, jež domněle odhalili přírodovědci. Protože neexistovala odpovídající sociální věda, byli kritikové, romanopisci, dramatikové a básníci hlavními a často jedinými lidmi, kteří vyjadřovali osobní nesnáze lidí a závažné společenské otázky. Umění dovede vyjadřovat tyto pocity a ve svých nejlepších projevech na ně upozorňuje — mmohdy s dramatickou naléhavostí, avšak bez oné intelektuální jasnosti, jaká je dnes vyžadována k jejich pochopení nebo přesnému vytyčení. Neformuluje je a ani nemůže formulovat jako problémy obsahující starosti lidí a závažné obecné otázky, jimž musí lidé dnes čelit, chtějí-li překonat svou stísněnost, lhostejnost a jejich tragické následky. Umělci o to často ani neusílují. Navíc mají sami dost vlastních osobních starostí a uvítali by intelektuální a kulturní podporu ze strany sociálních věd oživených sociologickou imaginací.

5

V této knize si kladu za cíl definovat význam sociálních věd pro kulturní úkoly naší doby. Chci vypočítat nejrůznější úsilí, jež vedlo k rozvoji sociologické imaginace, naznačit její důsledky pro politický i kulturní život a snad i navrhnout, co je nutné k jejímu osvojení. Tímto způsobem chci objasnit povahu a vý-

¹ „Times Literary Supplement“ z 15. listopadu 1957

znam sociálních věd v dnešní době a podat stručný nástin jejich současné situace ve Spojených státech.¹

V kterémkoli daném okamžiku se ovšem „sociální vědy“ skládají z toho, čím se zabývají uznání badatelé v této oblasti; všichni však zdaleka nedělají totéž, ba nedělají ani něco podobného. Sociální vědy jsou také to, co bylo vykonáno v této oblasti v minulosti, avšak různí badatelé si sami budují ve své disciplíně různé tradice a dovolávají se jich. Mluvíme-li o „příslibu sociálních věd“, je snad jasné, že tím myslím příslib ve svém pojetí.

Právě nyní panuje mezi pracovníky sociálních věd jak intelektuální, tak morální nejistota o směru, jímž se zdají ubírat bádání v jejich oblasti. Tato nejistota stejně jako nešťastné tendence, které k ní přispívají, patří, jak se domnívám, k všeobecnému pocitu úzkosti převládajícímu v soudobém intelektuálním životě. Snad nejvýraznější je tato stísněnost právě mezi pracovníky sociálních věd, byť jen v důsledku velkých nadějí, jež dříve vzbudily práce z jejich oblasti, pro povahu předmětu, jímž se zabývají, a pro naléhavou aktuální potřebu významného díla.

Tuto nejistotu nesdílejí všichni, což však je důvodem k další nejistotě u těch, kdož jsou si vědomi nadějí do nich skládaných a jsou natolik čestní, aby přiznali ambiciózní prostřednost větší, než dnešního úsilí. Otevřeně řečeno, rád bych prohloubil tuto

¹ Považuji za nutné říci, že osobně dávám přednost termínu „sociální studie“ před termínem „sociální vědy“ — ne proto, že nemám rád předovčivce (naopak, mám je velmi rád), ale proto, že slovo „věda“ (science) získalo velkou prestiž a poněkud nepřesný smysl. Některým potřebu uchvátit tuto prestiž nebo učinit tento smysl ještě méně přesným tím, že bych ho používal jako filosofické metafory. Tuším však, že kdybych psal o „sociálních studiích“, čtenáři by měli na mysli pouze vysokoskolskou obecnou nauku, a právě to je disciplína, jejíž představu bych nerad vyvolal. Termín „vědy o lidském chování“ (behavioral sciences) je prostě nemožný: domnívám se, že byl vymyšlen proto, aby byly získány peníze na sociální výzkumy od nadací a kongresů, kteří si pletou „sociální vědy“ se „sociálním“. Nejlepší termín by měl zahrnovat historii (a psychologii, pokud se zabývá lidským bytostím) a měl by být pokud možno nepolemický; protože chceme argumentovat pomocí termínů, nikoli o ně bojovat. Možná že by vyhovoval i termín „humanitní disciplíny“, ale to je lhostejné. Doufám, že nebudu příliš široce nepochopen, skloním-li se před konvencí a použiji-li standardnějšího termínu „sociální vědy“.

Ještě něco: Doufám, že moji kolegové přijmou termín „sociologická imaginace“. Politologové, kteří četli rukopis této knihy, navrhovali termín „sociologická imaginace“, kulturní antropologové navrhovali „antropologickou imaginaci“ atd. Avšak nezáleží na termínu jako na myšlence, kterou doufám, objasním v průběhu knihy. Tento termín se ovšem netýká pouze „sociologie“ jako akademické disciplíny. Mnohé z toho, co mám na mysli, sociologové vůbec nevyjadřují. Například žurnalistice, beletrie a především v historografii je sociologická imaginace ve skutečnosti velmi důležitá. Podobně je tomu ve Francii: jak nejasnost, tak smělost francouzského myšlení po druhé světové válce vyplývá ze smyslu pro sociologické rysy osudu člověka naší doby, avšak nositelé těchto tendencí jsou spíše spisovatelé než profesionální sociologové. Přesto používám termínu „sociologická imaginace“. 1) Protože každý švec si myslí, že hlavní věcí je kůže, a konec konců jsem sociolog; 2) domnívám se, že určení osob, kteří projevovali v minulosti častěji a výrazněji klasické sociologové nežli badatelé v jiných oblastech sociálních věd; 3) protože hodlám podrobně kritice řadu významných sociologických směrů, potřebuji kritérium, z něhož bych mohl vyjít.

nejistotu, učmil ji podnětem k realizaci příslibu sociálních věd, a připravil tak půdu pro nové zásady. Chtěl bych prostě naznačit některé aktuální úkoly a prostředky k realizaci díla, jež nyní musí být vykonáno.

Koncepcí sociální vědy, kterou zastávám, v poslední době nijak nepřevládala. Je namířena proti sociální vědě jako souboru byrokratických technik, které brzdi sociální výzkum metodologickými požadavky a obskurními koncepcemi nebo jej trivializují tím, že mu ukládají, aby se zabýval podružnými problémy, jež nijak nesouvisí se závažnými společenskými otázkami. Tyto překážky, zatemňování a trivializace vyvolaly dnešní krizi v oblasti společenských výzkumů, aniž alespoň naznačily nějaké východisko z ní.

Někteří sociologové zdůrazňují nezbytnost „výzkumných týmů složených z techniků“, jiní zase, že přednost musí mít individuální vědeci. Některí vyvíjejí velkou energii ke zjemnění metod a technik výzkumu; jiní se domnívají, že je třeba relablitovat staré řemeslné metody vědeckého bádání, které byly opuštěny. Některí pracují podle strnulé soustavy mechanických procedur, jiní se zase snaží rozvíjet, prosazovat a využívat logickou imaginaci. Některí vědeci se stali obětí vysokého socialismu „teorie“ a sdružují a rozčleňují pojmy způsobem, který se zdá ostatním podivný, jiní usilují o zjemňování a prohlubování pojmů pouze tehdy, jestli to nesporně přispěje ke zkoumání a řešení problémů. Některí zkoumají pouze mikroprostředí v naději, že tak „vybudují“ koncepci velkých struktur; jiní naopak zkoumají sociální struktury a snaží se do nich „začlenit“ mnoho malých prostředí. Některí zcela opomíjejí komparativní zkoumání a zabývají se jen určitou malou pospolitostí v určité společnosti a v určité době, jiní se komparativním způsobem zabývají rovnou národním sociálními strukturami ve světovém měřítku. Některí badatelé zaměřují své exaktní výzkumy na velmi krátké záběry lidské činnosti, jiní se zase zabývají problémy, které jsou zjevně pouze v dlouhé historické perspektivě. Některí se specializují podle akademických disciplín, jiní čerpají ze všech disciplín a specializují se na určité téma nebo problém bez ohledu na jeho akademické zařazení. Některí přibližují k celé rozmanitosti historie, biografie a společnosti, jiní nikoli.

Podobné a četné jiné kontrasty nejsou nezbytně alternativní povahy, i když v ohni státnické polemiky nebo v pohodlném bezpečí specializace tak bývají chápány. Při této příležitosti je pouze naznačuji, a na konci knihy se k nim ještě vrátím. Doufám, že se projeví všechny mé osobní náklonnosti, neboť se domní-

vám, že stanoviska mají být jasná. Snažím se však také — bez ohledu na své osobní názory — definovat kulturní a společenský význam sociálních věd. Mé vlastní náklonnosti nejsou ovšem o nic méně osobní než ty, které hodlám zkoumat. Nechtějí, kdož má názory neuznávají, je zavrhnu a vyjádří své osobní názory tak jednoznačně, jak se o to snažím já! Tím budou uznány morální problémy sociálních věd — problém sociálních věd jako závažná společenská otázka — a bude možné rozvinout diskusi. Všude zavlaďne větší sebeuvědomění, které je ovšem nezbytným předpokladem objektivit v sociálních vědách jako celku.

Věřím zkrátka, že to, co by bylo možno nazvat klasickou sociální analýzou, je definovatelná a uplatnitelná soustava tradic; že jejím hlavním rysem je zájem o historickou sociální strukturu, že její problémy mají bezprostřední význam pro naléhavé společenské otázky i pro osobní nesnáze lidí. Věřím rovněž, že dalšímu rozvinutí této tradice stojí v cestě velké překážky — jak uvnitř sociálních věd, tak v jejich akademickém a politickém uspořádání, že však přesto myšlenkové kvality, které ji tvoří, se stávají společným jmenovatelem celého našeho kulturního života a začínají být považovány za nezbytné, byť mlhavě a neurčitě.

Připadá mi, že mnozí praktici sociálních věd, zejména ve Spojených státech, projevují zvláštní nechuť čelit výzvě, která před nimi stojí. Mnozí se ve skutečnosti vzdávají intelektuálního a politického úkolu společenské analýzy; jiní zřejmě nestačí na roli, jež je jim nicméně určena. Někdy se zdá, že záměrně chytřejí a dávají najavo nerozhodnost. Avšak pozornost intelektuálních kruhů veřejnosti je tak zjevně zaměřena na sociální světy, jimiž se údajně zabývají, že se jim naskytá jedinečná příležitost. V ní spočívá intelektuální příslib sociálních věd, kulturní význam sociologické imaginace a politický význam vědy o člověku a společnosti.

Třebaže je to pro mne jako pro sociologa olřesné, všechny nešťastné tendence, o nichž pojednám v následujících kapitolách (snad s výjimkou jedné), spadají do toho, co je obvykle považováno za „oblast sociologie“, i když jejich kulturní a politická neangažovanost nepochybně charakterizuje mnoho z běžné práce i v ostatních sociálních vědách. Přestože v politických vědách, ekonomii, historii a kulturní antropologii je nepochybně mnoho správného, středem úvah o sociální vědě se zjevně stalo

to, co je dnes ve Spojených státech známo jako sociologie. Sociologie se stala centrem zájmu o metody a v ní se také objevuje mimořádný zájem o „obecnou teorii“. Pro vývoj sociologické tradice je příznačná pozoruhodná rozmanitost intelektuální činnosti a interpretovat právě ji jako tradici by bylo odvážné. Lze však souhlasit s tím, že to, co se dnes uznává za sociologické bádání, splyvá do jednoho nebo více ze tří obecných směrů, z nichž každý je předmětem deformace, které mohou vést sociologii k úpadku.

1/ Tendence k teorii dějin. Například pro Comta právě tak jako pro Marxe, Spencera a Webera má sociologie encyklopedický charakter, neboť se zabývá komplexním společenským životem člověka. Je současně historickou a systematicko-historickou vědou, protože pracuje s historickým materiálem, i vědou systematickou, neboť při tom rozlišuje „etapy“ dějinného procesu od pravidelnosti společenského života.

Teorie dějin se může příliš snadno změnit v nadhistorickou svěrací kazajku, do níž se vtěsňávají historická fakta a z níž se vyvozují proročké (obvykle chmurné) vize budoucnosti. Známými příklady pro to jsou díla Arnolda Toynbeeho a Oswalda Spenglera.

2/ Tendence k systematické teorii „podstaty člověka a společnosti“. V dílech formalistů, zejména Simmela a von Wieseho, sociologie například usiluje o vytvoření koncepce, která by umožňovala klasifikovat všechny společenské vztahy a porozumět jejich domněle neměnným rysům. Jde tu zkrátka o dosti statické a abstraktní pojetí složek sociální struktury na velmi vysoké úrovni obecnosti.

Snad jako reakce na deformaci obsaženou v první tendenci je zde zcela opuštěno od historičnosti: systematická teorie podstaty člověka a společnosti se až příliš snadno stává komplikovaným a suchopárným formalismem, v němž se stávají hlavním cílem dichotomie pojmů a jejich nekonečné přestavování. Pro sociology, které budu označovat jako „velké teoretiky“, se koncepce fakticky změnily v pouhé pojmy. Hlavním příkladem této tendence v soudobé americké sociologii je dílo Talcotta Parsonse.

3/ Tendence k empirickým výzkumům soudobých společenských faktů a problémů. I když na americké sociální vědy měli přibližně až do roku 1914 velký vliv Comte a Spencer a i německý teoretický vliv zde byl velmi silný, empirický výzkum zaujal v USA velmi brzy ústřední postavení. Byl to částečně důsledek dřívějšího akademického upevnění ekonomie

a politických věd. Tento směr definuje sociologii jako zkoumání některé speciální společenské oblasti a stává se snadno mezi ostatními sociálními vědami jakýmsi nádeníkem, který z různých aspektů zkoumá zbytky ostatních akademických disciplín. Vznikají studie o městech, rodinách, rasových a etnických vztazích a ovšem o „malých skupinách“. Jak ještě uvidíme, výsledná všechno se přeměnila ve styl myšlení, o němž pojednám pod termínem „liberální praxe v sociologii“.

Zkoumání faktů o současnosti se může snadno změnit v množství níjak spolu nesouvisejících a často bezvýznamných faktů o prostředí. Svědčí o tom mnoho prací v americké sociologii, snad nejlépe učební texty o sociální dezorganizaci. Na druhé straně sociologové tihli k tomu, aby se stali specialisty v technice a výzkumu čokoliv; metoda se pro ně stala „metodologií“. Příkladem ze současnosti je mnoho z díla i étosu Georga Lundberga, Samuela Stouffera, Stuarta Dodda či Paula F. Lazarsfelda. Obě tendence — třístit pozornost na mnoho úseků a pěstovat metody pro metody — se vhodně doplňují, i když se nemusí vyskytovat nezbytně společně.

Zvláštnosti sociologie lze chápat jako deformace jedné nebo několika jejích tradičních tendencí. Ale i její perspektivy lze chápat podle těchto tendencí. Ve Spojených státech dnes probíhá jakási helénistické splynání různých prvků a cílů sociologií několika západních společností. Hrozí nebezpečí, že za takového sociologického nadbytku se pracovníci ostatních sociálních věd stanou nedočkavými a že sociologové v honu za „výzkumy“ promarní cenné dědictví své disciplíny. Je tu však pro nás také příležitost: sociologická tradice obsahuje nejlepší výpovědi o příslibu sociálních věd jako celku i o jeho částečném splnění. Náměty a náznamy, které sociologové mohou nalézt v této tradici, nelze stručně shrnout, avšak každý badatel, který se jich chopí, bude bohatě odměněn. Osvojení těchto tradic může vnést do jeho vlastní práce v sociálních vědách novou orientaci.

K perspektivám sociálních věd (kapitoly 7.—10.) se vrátím po prozkoumání jejich nejobvyklejších deformací (kapitoly 2.—6.).

2 Velká teorie

Začneme ukázkou „velké teorie“ z knihy Talcotta Parsonse Sociální systém, která je všeobecně považována za hlavní dílo předního reprezentanta tohoto stylu:

„Prvek uznávaného symbolického systému sloužící za kritérium nebo normu při volbě mezi alternativami orientace, jež se nabízejí za určité situace, nazýváme hodnotou... Avšak od tohoto motivačně orientačního aspektu akční totality je nutno s ohledem na úlohu symbolických systémů odlišovat „hodnotově orientační aspekt“. Ten se nevztahuje na význam očekávané události pro jednatelovo v pojmeh jeho gratifikačně deprivacího hodnocení, nýbrž na obsah selektivních norem samých. Pojem hodnotové orientace je v tomto smyslu logickou pomůckou, s jejíž pomocí lze formulovat jeden z ústředních aspektů zapojení kulturních tradic do akčního systému.

Z odvození normativní orientace a výše řečené úlohy hodnot v jednatelovo vyplývá, že všechny hodnoty zahrnují to, co by bylo možno nazvat sociální referencí... Akčním systému je inherecentní, že je „normativně orientován“. To vyplývá, jak bylo ukázáno, z pojmu očekávání a jeho místa v teorii jednatel, zejména v „aktivní“ fázi, v níž jednatel sleduje určité cíle. Očekávání pak ve spojení s tzv. „dvojitou možností“ interakčního procesu je rozhodujícím problémem řádu. Je třeba rozlišovat dva aspekty tohoto problému: řád v symbolickém systému, který umožňuje komunikaci, a řád ve vzájemnosti motivační orientace a normativního aspektu očekávání, tj. „hobbesovský“ problém řádu.

Problém řádu, a tím i podstata integrace stabilních systémů sociální interakce, tj. společenské struktury, se tak soustřeďuje na integraci motivů jednatelových osob s kulturními normami,